

WJS HANDBOEKEN

Aan sprakelijk heids recht

CEES VAN DAM

Vijfde druk

Aansprakelijkheidsrecht

In herinnering aan Professor Ewoud Hondius (1942-2026)

Aansprakelijkheidsrecht

Cees van Dam

Emeritus-hoogleraar European Tort Law, Universiteit Maastricht

Visiting Professor, King's College London

Vijfde druk

Omslagontwerp: Nick van Silfhout, Den Haag
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2026 Cees van Dam | WJS Uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprerecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-93458-61-1
NUR 820

www.wjs-uitgevers.nl

Woord vooraf

Op 25 oktober 1989 promoveerde ik cum laude bij professor Ewoud Hondius aan de (toen) Rijksuniversiteit Utrecht op het proefschrift *Zorgvuldigheidsnorm en aansprakelijkheid*. Zes jaar later schreef ik, geïnspireerd door professor Chris Brunner, *Aansprakelijkheid voor nalaten*, een preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking

Deze twee boeken vormden de basis voor de eerste druk van *Aansprakelijkheidsrecht* (2000). Dit boek vormde op zijn beurt een belangrijke basis voor *European Tort Law* (2006 en 2013). Een partiële tweede druk van *Aansprakelijkheidsrecht* verscheen in 2015.

Anders dan de vorige drukken omvat de voorliggende druk van *Aansprakelijkheidsrecht* het volledige buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht en schadevergoedingsrecht. Het is geschreven voor bachelor- en masterstudenten Nederlands recht en voor de rechtspraktijk.

Deze druk bevat voorts de relevante ontwikkelingen op het gebied van het Unierecht en de rechtspraak van het EHRM. Actuele voorbeelden zijn de geïmplementeerde EU-richtlijn inzake schadevergoeding na schending van het mededingingsrecht, en de rol van art. 2 en 8 EVRM in *Urgenda* en *Groningenveld*.

Andere actuele aansprakelijkheidsvragen waarbij in deze druk korter of langer wordt stilgestaan, zijn Srebrenica, chroom-6, Q-koorts, de schietpartij in Alphen aan den Rijn, voetballer Appie Nouri, de Staatsloterij, uitlatingen op Facebook, Twitter en Instagram, robots, algoritmen en zelfrijdende motorrijtuigen.

Net als in de tweede druk is het gebruik van rechtsvergelijking in deze derde druk incidenteel en functioneel. In de voetnoten zijn regelmatig verwijzingen opgenomen naar rechtsvergelijkende bronnen.

Dit boek is geschreven in de beproefde structuur van de klassieke symfonie. De structuur van een boek is geen bijproduct of een gevolg van de inhoud. Zij bepaalt mede de inhoud en helpt om samenhangen te begrijpen en inconsistenties bloot te leggen. Een rechtssysteem kan niet zonder structuur, wil zij voorspelbaar zijn en vrij van willekeur. De structuur kan echter evenmin een keurslijf zijn, want zij dient de inhoud van het recht: de uitkomst in het concrete geval. Dit boek is in lijn met deze gedachte gestructureerd.

Deel I behandelt de fundamentele kenmerken van het aansprakelijkheidsrecht: de vraag waar het aansprakelijkheidsrecht goed voor is (hoofdstuk 1), de toerekenbare onrechtmatige daad als het fundament van het aansprakelijkheidsrecht (hoofdstuk 2 en 3) en het onderscheid tussen risico- en foutaansprakelijkheid (hoofdstuk 4).

Deel II gaat over kwalitatieve fout- en risicoaansprakelijkheid: aansprakelijkheid voor personen (hoofdstuk 5), voor roerende zaken (hoofdstuk 6), voor onroerende zaken (hoofdstuk 7) en aansprakelijkheid in bijzondere rechtsverhoudingen (hoofdstuk 8).

Deel III richt zich op de remedie: de reactie van het recht op de vaststelling dat iemand aansprakelijk is. Aan de orde komen schade en schadevergoeding (hoofdstuk 9), causaliteit en eigen schuld (hoofdstuk 10), andere remedies dan schadevergoeding (hoofdstuk 11) en de obstakels voor het verkrijgen van een remedie. Recht hebben en recht krijgen zijn niet hetzelfde en dreigen verder uit elkaar te groeien (hoofdstuk 12).

De kopij is afgesloten per 1 oktober 2019. Met nadien verschenen rechtspraak en literatuur kon slechts sporadisch rekening worden gehouden.

Cees van Dam
Londen, 25 oktober 2019

Woord vooraf bij de vierde druk

Net als de vorige druk is deze nieuwe druk van *Aansprakelijkheidsrecht* geschreven voor de rechtspraktijk en voor bachelor- en masterstudenten Nederlands recht. Het doet mij genoegen dat het boek zijn weg heeft gevonden naar advocatuur en rechterlijke macht en dat het bij enkele juridische faculteiten tot de voorgeschreven literatuur behoort.

In deze nieuwe druk zijn de ontwikkelingen van de afgelopen 42 maanden in wetgeving, rechtspraak en literatuur verwerkt. Bij de rechtspraak gaat het om 88 arresten van de Hoge Raad, 13 arresten van het Europese Hof van Justitie en 14 arresten van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens.

Van de gelegenheid is gebruikgemaakt om de tekst waar nodig te verduidelijken of toe te spitsen. Aldus zijn in vrijwel alle nummers kleinere of grotere wijzigingen aangebracht. Wijzigingen in de nummering zijn weergegeven in de transponeringstabel.

Nieuw zijn teksten over de verzekering van opzettelijk veroorzaakte schade (104-3), de aansprakelijkheid van contractspartijen jegens derden (233-4), de bewijslast bij toerekening ex art. 6:162 lid 3 BW (301), klimaataansprakelijkheid (518-4),

software als product (615-1), gebrekkige vaccins (616-5), huiselijk geweld (823-2), inkomsten uit zwart werk (919-1), schending bescherming persoonsgegevens (926-3), de persoon van de veroorzaker (1103-3), misbruik van procesrecht en Slapps (1203-6), public interest litigation (1208-4), first party-verzekeringen (1220) en schadefondsen (1221).

Naast teksten waarin recente rechtspraak is verwerkt, zijn meer of minder gedetailleerd bewerkt de onderwerpen bestuurdersaansprakelijkheid (516), zorgplicht van de moedervennootschap (517-3), website-exploitanten en internetproviders (813), geestelijk letsel van derden (schokschade) (913-915), geestelijk letsel zonder lichamelijk letsel (926-1), schending van een fundamenteel recht zonder letsel (926-2), procesfinanciering door derden (1207-3) en aanvang van de lange verjaringstermijn (1215-2).

De kopij is afgesloten per 1 april 2023. Met nadien verschenen rechtspraak en literatuur kon sporadisch rekening worden gehouden.

Cees van Dam
Fitzrovia, Londen, juni 2023

Woord vooraf bij de vijfde druk

Ook deze nieuwe druk van *Aansprakelijkheidsrecht* is geschreven voor de rechtspraktijk en voor bachelor- en masterstudenten Nederlands recht. Het boek is inmiddels kind aan huis in de advocatuur en de rechterlijke macht en bij juridische faculteiten.

In deze nieuwe druk zijn de ontwikkelingen van de afgelopen drie jaar in wetgeving, rechtspraak en literatuur verwerkt. Bij de rechtspraak gaat het om 37 arresten van de Hoge Raad, 9 arresten van het Europese Hof van Justitie en 9 arresten van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Ook in deze druk is de tekst waar nodig verder verduidelijkt.

De wijzigingen in de nummering zijn beperkt gebleven en zijn weergegeven in de transponeringstabel.

Naast veel kleine aanvullingen zijn er in deze druk nieuwe teksten opgenomen over de aansprakelijkheid van ouders tegenover kinderen (212-8), het Afzinkkelder-arrest (221) en de nieuwe richtlijn productaansprakelijkheid (615-617). De oude en de nieuwe richtlijn worden naast elkaar behandeld, omdat de oude richtlijn nog geruime tijd van belang zal blijven.

In mijn Woord vooraf bij de derde druk van dit boek noemde ik professor Ewoud Hondius, bij wie ik in 1989 in Utrecht promoveerde. Kort voor het afronden van deze vijfde druk overleed hij op 83-jarige leeftijd. Ik ben Ewoud bijzonder

AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT

dankbaar dat hij mij ruim veertig jaar geleden introduceerde in de academische wereld door mij te vragen bij hem een proefschrift te schrijven. Zonder zijn uitnodiging zou ik (ook) dit boek niet hebben geschreven. Ik draag deze vijfde druk in dankbare herinnering aan hem op.

De eerste druk van *Aansprakelijkheidsrecht* werd in 2000 uitgegeven door Wirt Soetenhorst voor het toen net opgerichte Boom Juridische uitgevers. Daarna stond hij met zijn onvolprezen professionaliteit als uitgever aan de wieg van de tweede (2015), derde (2020) en vierde (2023) druk. Er is geen mooiere bekroning denkbaar van onze ruim 25-jarige samenwerking en vriendschap dan de publicatie van deze vijfde druk door Wirts jonge en springlevende uitgeverij WJS Uitgevers.

De kopij is afgesloten per 1 mei 2026. Daarna verschenen rechtspraak en literatuur kon soms nog worden verwerkt.

Cees van Dam
Elephant & Castle, Londen, juli 2026

Inhoud (verkort)

Transponeringstabel	21
Afkortingen	23
DEEL I De kern van het aansprakelijkheidsrecht	27
1 Waar het aansprakelijkheidsrecht goed voor is	29
2 Onrechtmatigheid	67
3 Toerekening	139
4 Foutaansprakelijkheid en risicoaansprakelijkheid	163
DEEL II Aansprakelijkheid voor personen en zaken	175
5 Aansprakelijkheid voor personen	177
6 Aansprakelijkheid voor roerende zaken	223
7 Aansprakelijkheid voor onroerende zaken	301
8 Bijzondere rechtsverhoudingen	349
DEEL III Herstel van geschonden rechten en belangen	459
9 Schade en schadevergoeding	461
10 Causaliteit en eigen schuld	559
11 Andere remedies dan schadevergoeding	605
12 Recht hebben en recht krijgen	627

Literatuur	691
Jurisprudentieregister	711
Wetsartikelenregister	736
Trefwoordenregister	747

Inhoud (uitgebreid)

Transponeringstabel	21
Afkortingen	23
DEEL I De kern van het aansprakelijkheidsrecht	27
1 Waar het aansprakelijkheidsrecht goed voor is	29
1.1 Plaats van het aansprakelijkheidsrecht in de samenleving	29
101 Inleiding	29
102 Primaire functies aansprakelijkheidsrecht	31
103 Secundaire functies aansprakelijkheidsrecht	35
104 De rol van verzekeringen	39
105 Ieder heeft recht op effectieve bescherming van zijn rechten	43
1.2 Plaats van het aansprakelijkheidsrecht in het rechtssysteem	45
106 Aansprakelijkheidsrecht en verbintenissenrecht	45
107 Aansprakelijkheidsrecht en EVRM	47
108 Aansprakelijkheidsrecht en Unierecht	49
109 Aansprakelijkheidsrecht en strafrecht	50
110 Aansprakelijkheidsrecht en bestuursrecht	52
1.3 Wat beschermt het aansprakelijkheidsrecht?	53
111 Het algemene persoonlijkheidsrecht	53
112 Fysieke aspecten van de persoonlijkheid	55
113 Niet-fysieke aspecten van de persoonlijkheid	57
114 De open grens tussen eigendom en financiële belangen	63
2 Onrechtmatigheid	67
2.1 Inleiding	68
201 Onrechtmatigheid: afweging tussen vrijheid en bescherming	68
202 Wanneer is een gedraging onrechtmatig?	70
2.2 Schending ongeschreven recht	72
2.2.1 Hoe wordt het ongeschreven recht gevonden?	72
203 Strijd met het ongeschreven recht	72
204 De Kelderluik-factoren	74
205 Het afwegen van de onrechtmatigheidsfactoren	75
206 Gewoonte en gebruik zijn niet bepalend	77
2.2.2 Omvang risico (1): ernst van de schade	78
207 Aard en omvang van de schade	78

2.2.3	<i>Omvang risico (2): waarschijnlijkheid van een ongeval</i>	80
208	Waarschijnlijkheid van wat?	80
209	Mate van waarschijnlijkheid	81
210	Consideratieplicht jegens onvoorzichtige benadeelde	83
2.2.4	<i>Omvang zorg (1): aard en nut van de gedraging</i>	85
211	Aard van de gedraging	85
212	Nut van de gedraging	87
213	Rechtvaardigingsgronden	90
214	Aansprakelijkheid voor nalaten	92
2.2.5	<i>Omvang zorg (2): bezwaarlijkheid voorzorgsmaatregelen</i>	96
215	Uitgangspunt: wegnemen van het risico	96
216	Wegnemen risico te duur, ongewenst of onpraktisch	97
217	Beperken risico door onderzoek en toezicht	99
218	Beperken risico door informeren en waarschuwen	102
219	Onbekende risico's: observatieplicht	105
220	Onbekende risico's: voorzorgsbeginsel	106
2.2.6	<i>Een bijzondere toepassing van het ongeschreven recht?</i>	107
221	Afzinkkelder	107
2.3	<i>Schending wettelijke plicht</i>	110
222	Inleiding	110
223	Schending wettelijke plicht niet altijd onrechtmatig	112
224	Concretiseren van abstracte wettelijke normen	114
225	Corrigeren van onjuiste wettelijke normen	115
226	Betekenis van buitenwettelijke normen	116
2.4	<i>Inbreuk op een recht</i>	119
227	Subjectieve rechten en laveren tussen Frans en Duits recht	119
228	Vergeefse reddingsboeien voor de rechtsinbreuk	122
229	Het theoretische nut van de rechtsinbreuk	124
230	Het praktische nut van de rechtsinbreuk	126
2.5	<i>Relativiteit</i>	127
231	Relativiteit van de onrechtmatigheid	127
232	Relativiteit van wettelijke normen	129
233	Relativiteit van ongeschreven normen	131
234	Rechtsvermoeden, causaliteit en rechtspolitiek	135
3	<i>Toerekening</i>	139
3.1	<i>Inleiding</i>	139
301	Drie gronden voor toerekening	139
3.2	<i>Toerekening op grond van schuld</i>	141
3.2.1	<i>Kennen en kunnen</i>	141
302	Kenbaarheid van het risico	141
303	Stand van wetenschap en techniek	142
304	Algemeen bekende feiten en wijsheid achteraf	144
305	Kenbaarheid van het recht	146
306	Vermijdbaarheid van het risico	147

3.2.2	<i>Toetsing van kennis en kunde</i>	148
307	Subjectieve toetsing als uitzondering op de regel	148
308	Objectieve toetsing met vergelijkingstypen	150
309	Onderscheid tussen onrechtmatigheid en toerekening	154
3.3	<i>Toerekening op grond van de verkeersopvattingen</i>	155
310	Grens tussen schuld en verkeersopvattingen	155
311	Voorbeelden in de rechtspraak	156
3.4	<i>Toerekening op grond van de wet</i>	159
312	Geestelijke of lichamelijke tekortkoming	159
313	Jeugdige leeftijd	161
4	<i>Foutaansprakelijkheid en risicoaansprakelijkheid</i>	163
401	Inleiding	163
402	Waarom risicoaansprakelijkheid?	165
403	Risicoaansprakelijkheid in enge en ruime zin	166
404	Fout-elementen in risicoaansprakelijkheid	168
405	Risico-elementen in foutaansprakelijkheid	169
406	Tijdelijke Regeling Verhaalsrechten	171
DEEL II	<i>Aansprakelijkheid voor personen en zaken</i>	175
5	<i>Aansprakelijkheid voor personen</i>	177
5.1	<i>Inleiding</i>	177
501	Aansprakelijkheidsratio's: toezicht en samenwerking	177
5.2	<i>Aansprakelijkheid voor kinderen</i>	179
502	Ouders voor kinderen tot 14 jaar	179
503	Ouders voor kinderen van 14 en 15 jaar	181
504	Ouders voor jongeren van 16 jaar en ouder	183
505	Aansprakelijkheid scholen voor leerlingen	184
5.3	<i>Aansprakelijkheid voor volwassenen</i>	185
506	Aansprakelijkheid voor psychiatrische patiënten	185
507	Aansprakelijkheid voor gedetineerden	186
5.4	<i>Groepsaansprakelijkheid</i>	188
508	Vereisten voor groepsaansprakelijkheid	188
509	Grenzen aan de groep: gemeenschap van gemoederen	190
5.5	<i>Aansprakelijkheid in organisatorisch verband</i>	192
510	Aansprakelijkheid voor ondergeschikten: voorwaarden	192
511	Aansprakelijkheid voor ondergeschikten: gevolgen	195
512	Aansprakelijkheid voor niet-ondergeschikten: reikwijdte	197
513	Aansprakelijkheid voor niet-ondergeschikten: voorwaarden	198
514	Aansprakelijkheid voor vertegenwoordigers	200
515	Aansprakelijkheid van rechtspersonen	202
516	Bestuurdersaansprakelijkheid	204
517	Aansprakelijkheid in concernverband	209
518	Onderneming en mensenrechten	213

6	Aansprakelijkheid voor roerende zaken	223
6.1	Inleiding	224
601	Risicoaansprakelijkheid en foutaansprakelijkheid	224
6.2	Aansprakelijkheid in het wegverkeer	227
6.2.1	<i>Inleiding</i>	227
602	Risico's van het wegverkeer en de verplichte WAM	227
6.2.2	<i>Risicoaansprakelijkheid voor motorrijtuigen</i>	231
603	Toepassingsgebied en terminologie van art. 185 WVV	231
604	Betrokkenheid, overmacht en eigen schuld	234
605	Kinderen tot 14 jaar: 100%-regel	235
606	Personen van 14 jaar en ouder: overmacht	236
607	Personen van 14 jaar en ouder: eigen schuld	238
608	De positie van regresnemers	240
609	Andere regels van risicoaansprakelijkheid in het wegverkeer	242
610	Zelfrijdende motorrijtuigen	243
6.2.3	<i>Foutaansprakelijkheid in het wegverkeer</i>	245
611	Foutaansprakelijkheid: toepassingsgebied	245
612	Zorgplicht bestuurder jegens passagier	247
6.3	Aansprakelijkheid voor gebrekkige producten	249
6.3.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gebrekkige producten</i>	249
613	Waarom risicoaansprakelijkheid?	249
614	De Europese richtlijnen productaansprakelijkheid	251
615	Toepassingsbereik: aansprakelijke personen, product, schade	253
616	Wanneer is een product gebrekkig?	260
617	Bewijslast	266
618	Verweermiddelen van de producent/marktdeelnemer	268
619	Ontwikkelingsrisico-verweer	271
620	Verjaring en verval	272
6.3.2	<i>Foutaansprakelijkheid voor gebrekkige producten</i>	274
621	Reikwijdte: commerciële schade en regresnemers	274
622	Onrechtmatigheid en toerekening	276
623	Veiligheidsregulering, waarschuwen en terugroepen	279
6.4	Aansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen	280
6.4.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen</i>	280
624	Reikwijdte: beroeps- en bedrijfsmatige gebruikers	280
625	Stof, bijzonder gevaar, bekendheid en verweren	282
6.4.2	<i>Foutaansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen</i>	285
626	Reikwijdte: particulieren, beroepen en bedrijven	285
627	Zorgplicht voor gevaarlijke stoffen	286
6.5	Aansprakelijkheid voor dieren	288
628	Risicoaansprakelijkheid: toepassingsgebied	288
629	Onberekenbaarheid en eigen energie van het dier	290
6.6	Aansprakelijkheid voor andere roerende zaken	292
6.6.1	<i>Risicoaansprakelijkheid voor gebrekkige roerende zaken</i>	292
630	Reikwijdte en samenloop met andere bepalingen	292

631 Voorwaarden voor risicoaansprakelijkheid	294
6.6.2 <i>Foutaansprakelijkheid voor roerende zaken</i>	296
632 Toepassingsgebied foutaansprakelijkheid	296
633 Natuurverschijnselen en crimineel gedrag	298
7 Aansprakelijkheid voor onroerende zaken	301
7.1 <i>Inleiding</i>	302
701 Overzicht	302
7.2 <i>Risicoaansprakelijkheid voor opstallen</i>	304
702 Toepassingsbereik art. 6:174 BW	304
703 Voorwaarden voor gebrekkigheid: overzicht	305
704 Factoren voor vaststellen gebrek	308
705 Kenbaarheid van het risico	310
706 Tenzij-clausule	312
7.3 <i>Risicoaansprakelijke personen en medebezitters</i>	313
707 Bedrijfsmatige gebruikers	313
708 Hoofdelijke aansprakelijkheid en medebezitters	316
7.4 <i>Risicoaansprakelijkheid voor stortplaatsen en mijnbouwwerken</i>	319
709 Risicoaansprakelijkheid voor stortplaatsen	319
710 Risicoaansprakelijkheid voor mijnbouwwerken	321
7.5 <i>Foutaansprakelijkheid voor onroerende zaken</i>	323
711 Belang art. 6:162 BW naast risicoaansprakelijkheid	323
712 Aansprakelijke persoon: de toezichthouder	324
713 Zorgplicht toezichthouder: algemeen	326
714 Zorgplicht toezichthouder: natuurlijke risico's	328
7.6 <i>Gemeenschappelijke kwesties bij risico- en foutaansprakelijkheid</i>	329
715 Aansprakelijkheid jegens onbevoegde bezoekers	329
716 Aansprakelijkheid jegens onvoorzichtige bezoekers	331
7.7 <i>Aansprakelijkheid van de wegbeheerder</i>	334
717 Toepassingsgebied art. 6:174 en 6:162 BW	334
718 Gebrek, onrechtmatigheid en financiële middelen	337
719 Rekening houden met onvoorzichtige weggebruikers	339
7.8 <i>Hinder</i>	341
720 Naburigheid; overzicht hindercriteria	341
721 Ernst van de hinder	345
722 Bezwaarlijkheid maatregelen en nut gedraging	347
8 Bijzondere rechtsverhoudingen	349
8.1 <i>Inleiding</i>	350
801 Overzicht	350
8.2 <i>Arbeidsongevallen en beroepsziekten</i>	351
8.2.1 <i>Inleiding</i>	351
802 Overzicht	351
8.2.2 <i>Aansprakelijkheid werkgever op grond van art. 7:658 BW</i>	353
803 'In de uitoefening van zijn werkzaamheden'	353
804 Reikwijdte van de zorgplicht	356

805 Structuur en inhoud van de zorgplicht	357
806 Eigen schuld werknemer	360
807 Flexibele arbeidsverhoudingen	363
8.2.3 <i>Aansprakelijkheid werkgever op grond van art. 7:611 BW</i>	366
808 Verplichtingen op grond van goed werkgeverschap	366
809 Verzekeringsplicht voor schade in het wegverkeer	367
8.3 <i>Aansprakelijkheid beroepsbeoefenaren en bedrijven</i>	369
810 Zorgplicht beroepsbeoefenaar jegens cliënt/patiënt	369
811 Zorgplicht beroepsbeoefenaar jegens derden	372
812 Zorgplicht bank jegens derden	377
813 Website-exploitanten en internetproviders	380
814 Oneerlijke handelspraktijken	383
815 Misleidende en vergelijkende reclame	387
816 Oneerlijke mededinging	389
8.4 <i>Onrechtmatige overheidsdaad</i>	393
8.4.1 <i>Inleiding</i>	393
817 De eigen aard van overheidsaansprakelijkheid	393
8.4.2 <i>Overheidsgedrag en onrechtmatigheid</i>	396
818 Tussen geen en volledige beleidsvrijheid	396
819 Invloed algemene beginselen van behoorlijk bestuur	399
8.4.3 <i>Overheidsaansprakelijkheid wegens schending EVRM</i>	401
820 Inleiding	401
821 Informatieplichten	403
822 Adequate wetgeving en effectieve handhaving	405
823 Operationele verplichtingen	409
824 Bijzondere bescherming van kinderen	416
825 Procedurele verplichtingen	419
8.4.4 <i>Overheidsaansprakelijkheid wegens schending Unierecht</i>	420
826 Ontwikkeling Francovich-aansprakelijkheid	420
827 Voorwaarden voor aansprakelijkheid	422
8.4.5 <i>Bijzondere vormen van overheidsaansprakelijkheid</i>	427
828 Aansprakelijkheid van toezichthouders	427
829 Aansprakelijkheid voor besluiten	432
830 Aansprakelijkheid voor wetgeving	438
831 Aansprakelijkheid voor rechterlijke beslissingen	441
832 Aansprakelijkheid voor strafvorderlijk optreden	445
833 Aansprakelijkheid bij schending gelijkheidsbeginsel	448
8.5 <i>Aansprakelijkheid bij sport en spel</i>	452
834 Ratio minder strenge zorgplicht bij sport en spel	452
835 Inhoud minder strenge zorgplicht bij sport en spel	453
836 Grens tussen minder strenge en strenge zorgplicht	455

DEEL III Herstel van geschonden rechten en belangen	459
9 Schade en schadevergoeding	461
9.1 Inleiding	462
901 Overzicht	462
902 Wat is schade?	464
903 De utopie van de volledige schadevergoeding	467
9.2 Bijzondere vormen van vermogensschade	470
904 Geleden verlies en gederfde winst, bereddingskosten	470
905 Buitengerechtigde kosten	472
9.3 Overlijden	476
9.3.1 Inleiding	476
906 Een beperkte remedie	476
9.3.2 <i>Derving levensonderhoud nabestaanden</i>	478
907 Kring van gerechtigde nabestaanden	478
908 Omvang schadevergoeding voor nabestaanden	480
909 Vergoeding voor huishoudelijke en verzorgingstaken	483
9.3.3 <i>Affectieschade van nabestaanden</i>	484
910 Geschiedenis en belang vergoeding affectieschade	484
911 Kring van gerechtigden en omvang vergoeding	486
912 Oogmerk om immateriële schade toe te brengen	488
9.3.4 <i>Geestelijk letsel nabestaanden (schokschade)</i>	490
913 Ontstaan recht op vergoeding geestelijk letsel	490
914 Voorwaarden en gezichtspunten voor aansprakelijkheid	492
915 Samenloop geestelijk letsel en affectieschade	497
9.4 Lichamelijk en geestelijk letsel en andere aantastingen in de persoon	499
9.4.1 Inleiding	499
916 Aantastingen in de persoon, schade en remedie	499
9.4.2 <i>Materiële schade</i>	500
917 Medische kosten, subrogatie, dubbele redelijkheid	500
918 Zorgschade benadeelde en derden (art. 6:107 BW)	503
919 Verlies verdienvermogen, verhaalsrecht werkgever	506
9.4.3 <i>Immateriële schade</i>	510
920 Grondslag en functies smartengeld	510
921 Begroting smartengeld	511
922 Smartengeld in geval van bewusteloosheid	515
9.4.4 <i>Schade van derden</i>	518
923 Verzekeraars, verzorgenden, werkgevers, verwanten	518
9.4.5 <i>Wrongful birth en wrongful life</i>	520
924 <i>Wrongful birth</i> (ongewenste zwangerschap)	520
925 <i>Wrongful life</i> (prenatale schade)	523
9.4.6 <i>Andere aantastingen in de persoon</i>	527
926 Geestelijk letsel en schending ander fundamenteel recht	527
9.5 Voordeelstoerekening	534
927 Begrip, methode en hoofdlijnen	534

928 Particuliere en sociale schadeverzekeringen	537
929 Sommenverzekeringen	539
9.6 Begroting van de schade	541
930 Vrijheid rechter; concrete en abstracte schade	541
931 Abstracte schadebegroting bij zaakschade	543
932 Winstafdracht als schadevergoeding	546
933 Wettelijke rente over de schadevergoeding	547
934 Begroting en vergoeding van toekomstige schade	548
935 Schadevergoeding wegens schending mededingingsrecht	551
9.7 Bepcrking van de omvang van de schadevergoeding	553
936 Rechterlijke matiging van schadevergoeding	553
937 Wettelijke limitering van schadevergoeding	555
10 Causaliteit en eigen schuld	559
10.1 Causaliteit	559
10.1.1 Inleiding	559
1001 Causaliteit tussen gebeurtenis en schade	559
10.1.2 Primaire causaliteit (condicio sine qua non): vestigingsfase	563
1002 Bewijslast: hoofdregel en omkeringsregel	563
1003 Meervoudige causaliteit	567
1004 Alternatieve causaliteit	570
1005 Verlies van een kans	574
1006 Proportionele aansprakelijkheid	577
10.1.3 Secundaire causaliteit (toerekening naar redelijkheid): omvangsfase	579
1007 Toerekening naar redelijkheid (art. 6:98 BW)	579
1008 Aard van de schade	582
1009 Aard van de aansprakelijkheid	584
10.2 Eigen schuld	588
1010 Inleiding	588
1011 Causale verdeling	592
1012 Billijkheidscorrectie	594
1013 Reflexwerking van risicoaansprakelijkheid	597
10.3 Hoofdelijke schuldenaren	600
1014 Hoofdelijke aansprakelijkheid: externe werking	600
1015 Hoofdelijke aansprakelijkheid: interne draagplicht	601
11 Andere remedies dan schadevergoeding	605
11.1 Rechtsherstel	605
1101 Herstel van rechten en belangen	605
1102 Herstel door vergoeding anders dan in geld	607
1103 Onderhandelen en procederen of mediation?	610
11.2 Erkenning en excuses	613
1104 Erkenning	613
1105 Excuses	616

11.3 Verklaring voor recht, rectificatie, verbod en bevel	618
1106 Verklaring voor recht	618
1107 Rectificatie (art. 6:167 BW)	620
1108 Rechterlijk verbod en bevel (art. 3:296 BW)	622
12 Recht hebben en recht krijgen	627
12.1 Inleiding	628
1201 Overzicht	628
12.2 Een eerlijke procedure (<i>fair trial</i>)	631
1202 Rechterlijke onafhankelijkheid en onpartijdigheid	631
1203 Verplichtingen rechter en partijen	633
1204 Gelijke wapens voor partijen (<i>equality of arms</i>)	640
1205 Beslissing binnen een redelijke termijn	643
1206 Kosten van procederen	645
1207 Alternatieve financiering rechtsbijstand	648
12.3 Versterking positie benadeelden	651
12.3.1 Algemeen	651
1208 Collectieve acties (Wamca) (art. 3:305a BW)	651
1209 Wet collectieve afwikkeling massaschade (WCAM)	657
12.3.2 Personenschade	659
1210 Directe actie jegens aansprakelijkheidsverzekeraar	659
1211 Deelgeschilprocedure	661
1212 Schadevergoeding door middel van de strafprocedure	662
12.4 Verjaring	667
1213 Overzicht	667
1214 Korte verjaringstermijn	669
1215 Lange verjaringstermijn	673
12.5 Aansprakelijkheidsimmunities	678
1216 Inleiding	678
1217 Structurele en functionele immunities	680
1218 Formele en materiële immunities	682
1219 Balans	684
12.6 Alternatieve instrumenten voor schadevergoeding	685
1220 First party-verzekeringen	685
1221 Schadefondsen	687
Literatuur	691
Jurisprudentieregister	711
Wetsartikelenregister	736
Trefwoordenregister	747